

9 · Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr.

Den maritime sfære er blot et enkelt af mange elementer, der tilsammen udgjorde jernalderens samfund, hvorfor den ikke bør beskrives isoleret. En nærmere forståelse af de sociale, politiske og økonomiske mekanismer, der ligger til grund for etableringen, udviklingen og afviklingen af de forskellige kategorier af anløbspladser, der er blevet beskrevet i de foregående kapitler, forudsætter en relatering til samfundets generelle udvikling indenfor det givne tidsrum.

9.1 Træk af samfundsudviklingen 200 til 1100 e.Kr

Samfundsudviklingen i perioden fra 200 til 1100 e.Kr. er karakteriseret af flere mere eller mindre markante 'brud', der giver sig til kende som sammenfald af forandringer inden for bebyggelser, grave, offerskik m.m.

Et par århundreder på hver side af Kristi fødsel kan opfattes som 'præludium' til udviklingen i yngre jernalder. Selvom samfundet ikke har været egalitært før Kristi fødsel, er det tydeligt, at der i 2.-1. årh. f.Kr., med tiltagende styrke, skete en social differentiering, der bl.a. kom til udtryk i Hodde-landsbyens gårdstruktur (Hvass 1985), rige grave med våben, vogndele og importgods fra de keltiske og italiske områder (Sehested 1878), samt våbengravene (E. Jørgensen 1968; J.L. Nielsen 1975). Kontakterne til Mellem- og Sydeuropa var reetablerede efter en tilsyneladende kraftig reduktion i de første århundreder af førromersk jernalder, hvilket bl.a. ses af de importerede bronzekar, la Tène-sværd og fibler af la Tène-skema (Lund Hansen 1987). I 1. årh. e.Kr. mærkes tilstedeværelsen af romerske styrker få hundrede kilometer mod syd, og de herfra kommende impulser i form af jordfæstegravskikken og luksusgenstande som glas- og sølvbægre, bronzekar, -kander og -fade, vinservice, samt romerske sværd.

Flere faktorer peger på, at der omkring 200 e.Kr. var sket en gennemgribende reorganisering af samfundet, som blev basis for udviklingen gennem resten af yngre

jernalder. Landsbyernes og gårdenes struktur, såvel som huskonstruktionerne, undergik en markant ændring (Hvass 1982; Hansen, Hvass og Mikkelsen 1991). Gravskikken var under forandring (Albrechtsen 1973; Hedeager 1990), import af romerske luksusvarer ændrede udtryk og mængde (Lund Hansen 1987), ligesom drejekværnen og skaktovnen til jernudvinding introduceredes (Voss 1991). Afspejlet i pollendiagrammer ses endvidere at nye dyrkningssystemer blev taget i brug (Hedeager 1990, Näsman 1991b; Aaby 1992), og det bør desuden understreges, at det netop var på dette tidspunkt at Gudmes og Lundeborgs storhedstid indledtes (P.Ø. Sørensen 1994b; Thomsen i tryk).

I afrundede årstal kan de ca. 150 år fra slutningen af 4. årh. til begyndelsen af 6. årh. e.Kr. beskrives som en overgangsfase, hvor samfundsorganisation, skikke og den materielle kultur var under forandring. Grav- og offerskikken blev ændret (Ørsnes 1988; Fabeck 1991; Ilkjær 1991), og der er i ikonografien på guldbrakteaterne tegn på, at Asa-kulten blev dominerende i forhold til ældre tiders frugtbarhedsreligion (Axboe 1991).

Ved slutningen af 7. årh. og begyndelsen af 8. årh. ses atter en markant strukturel ændring i bebyggelsen (Hansen, Hvass & Mikkelsen 1991; Hvass 1993), som i øvrigt skete samtidig med lignende forandringer i Nordvesteuropa (Hodges 1989; Theuws 1994). Organisering af større anlægsarbejder (Andersen, Madsen & Voss 1976), fremkomsten af handelspladser med parcellering, udmøntning af sceattas i Ribe (Feveile & Jensen 1993), import af forbrugsvarer som kværnsten o.lign. (Jensen 1990a) er ligeledes nye foreteelser, der dukkede op inden for dette tidsrum.

Et interessant aspekt i denne periode er den foreslåede nære kontakt mellem Frankeriget og Danmark. Ikke mindst Lars Jørgensen har i de senere år - i flere sammenhænge - argumenteret for, at de bornholmske gravfund i anden halvdel af 6. årh. og begyndelsen af 7. årh. afspejler frankisk skik og brug for våbenudstyrets vedkommende. Det frankiske indslag i gravskik-

ken kan ikke iagttages i det øvrige - vel at mærke meget begrænsede - fundmateriale fra andre gravpladser i Danmark (Ørsnes 1966; Ramskou 1976). For vidtgående og generelle konklusioner på baggrund af det bornholmske materiale er derfor indtil videre risikabelt, ikke mindst når man tager i betragtning, at øen i mange perioder - inkl. yngre jernalder - udmærker sig ved at være arkæologisk særpræget i forhold til det øvrige Danmark.

Afslutningen på denne lange tidshorisont bør sættes til omkring 1100/1150 med udgangspunkt i de samme typer ændringer som i de foregående tilfælde. For bebyggelsens vedkommende flyttede landsbyerne eventuelt en sidste gang, inden de blev fastlåst i et nyt dyrkningssystem (Porsmose 1981:453), nye torper etableredes i marginalområder (Hoff & Jeppesen 1994), og det traditionelle krumvæggede langhus blev afløst af mindre hovedbygninger med rette vægge og gavle. Et nyt element var byerne, der havde deres pionertid i perioden 1000-1150, og som fra 1150 forøgedes med anden generation af bydannelser (Andrén 1985). Det var en tid, hvor vikingetidens stilarter var kraftigt på retur, og de traditionelle dragtsmykker - og dermed dragttradition - var afløst af europæiske modeluner, og hvor de romanske stenkirker skød op overalt i landet. Organisatorisk kendes sognene fra 1135, men de var muligvis allerede udstukket i de første årtier af århundredet. Hirten blev reduceret under kong Niels i første tredjedel af 1100-årene, og de betroede mænd placeredes i stedet som embedsmænd på kongens gårde ude i landet, hvor de varetog kronens interesser (Fenger 1989:45 og 72). Kongemagtens ret til at udbyde leding og dens etablering af et 'kancelli' blev desuden først effektivt i Valdemarstiden (N. Lund 1996).

Alt i alt synes 12. årh. at være tiden, hvor gennemgribende ændringer kan iagttages i den materielle kultur, og det er samtidig tidspunktet, hvor kirken var blevet en væsentlig del af samfundet, ikke blot i ånden, men også som godsbesidder og med gejstlige tilknyttet kongemagtens administration.

9.2 Forudsætninger for anløbspladsernes etablering i lokalt og nordeuropæisk perspektiv

9.2.1 Generelle betragtninger

Anløbspladserne - specialiserede såvel som agrare - bliver en klart synlig del af bebyggelsesmønstrer i perioden mellem 6. årh. og 12. årh. Flere steder er der

fundet tegn på, at de muligvis allerede spillede en rolle i romersk jernalder, men graden - og formentlig arten - af aktiviteter ved kysten var væsentlig anderledes end i de følgende århundreder.¹ Generelt etableredes de specialiserede anløbspladser, eller de ændrede karakter, fra midten af 6. årh., og det er et væsentligt spørgsmål at klarlægge hvilke forhold, der ligger bag denne udvikling.

Det er en grundlæggende problemstilling, om man skal anskue de specialiserede anløbspladser som et isoleret udtryk for elitens søfartsrelaterede behov. Med andre ord, er de specialiserede anløbspladseres fremkomst sket på baggrund af specifikke krav fra samfundets top, eller er der tale om "naturgroede" lokaliteter, der i århundreder har ligget på det bedste, naturgivne sted for et oplands søværts foretagsomhed? Eller er der tale om en tredje mulighed, at eliten først på et tidspunkt i løbet af historien griber ind, og regulerer i allerede eksisterende pladseres forhold?

Sammenholdes den ovenfor skitserede samfundsudvikling fra yngre romertid til tidlig middelalder med anløbspladsernes udvikling, er der en påfaldende overensstemmelse i tidspunkterne for de ændringer, der kan erkendes arkæologisk.

- 1) I 2.-3. årh. ses forandringerne i landsbyernes struktur, i teknologien og i arten af eksterne kontakter samtidig med at den første specialiserede handels- og håndværksplads, Lundeborg, etableredes i forbindelse med Gudme-bygden.
- 2) I 6.-7. årh. er hele Nordvesteuropa under stærk indflydelse af udviklingen i Frankeriget. På samme tid ses fremkomsten af en ny type kystbaserede aktiviteter, de specialiserede anløbspladser, der primært har været orienteret mod søfart.
- 3) På overgangen mellem 7. og 8. årh. viser en kongemagt med basis i Jylland sig at besidde en for vore breddegrader hidtil uset central kontrol over såvel høj som lav i samfundet. Landbebyggelsen reorganiseres og større anlægsarbejder iværksættes. På dette tidspunkt blev større, maritimt orienterede handels- og håndværkspladser anlagt med henblik på internationale kontakter.
- 4) I 11.-12. årh. var Danmark i princippet samlet til et rige,² og kirken havde opnået en meget central position i forhold til kongemagten. Omfordeling og nybrydning af jord, nedlæggelse af de gamle 'centrale' bebyggelser og etablering af nye bydannelser ændrede vilkårene for landets befolkning. Samtidig ophørte de specialiserede anløbspladser med at fungere, som de havde gjort gennem flere hundrede år, og blev enten omorganiseret til

landsbyer, eller gled tilbage til en funktion som bådleje for småskibe og fiskelejer med begrænset aktivitet, som de må have forekommet før 6. årh. e.Kr. Eventuelt blev de helt opgivet.

Initiativtagerne og drivkraften bag de forandringer, der er anført ovenfor, må i alle tilfælde have været samfundets ledende personer. Når de generelle ændringer næsten punkt for punkt også kan aflæses i de maritimt orienterede pladser, er sandsynligheden for, at det også er stormandssfærens interesser, der hér kommer til udtryk, meget stor. Det indebærer dog ikke, at det udelukkende var eliten, der kunne eller måtte benytte de specialiserede anløbspladser. Termen 'stormand' kan - med udgangspunkt i gravfund og gårdanlæggenes størrelser - gradbøjes, og det er givet, at der under rangklasser som 'konger', 'høvdinge' og 'fyrster' fandtes velstillede personer, der har været i stand til at få bygget og udruste skibe. Det er imidlertid problematisk med sikkerhed at fastslå, hvornår de lavere rangerende og mindre magtfulde stormænd - eller rige bønder - har haft udbytte af søfart, for motiverne bag deltagelse i denne virksomhed er dunkle. Det kan med sikkerhed afvises, at der alene skulle være tale om fiskeri og fangst, og selvom man lader fantasien råde, er det i realiteten kun forskellige kategorier af overfald og handel, der virker som plausible incitament.

Overvejende viser udviklingen af de specialiserede anløbspladser og arten af deres genstandsmateriale, at søfarten fik større betydning fra 6.-7. årh., ikke mindst fra slutningen af 600-tallet og frem, ikke blot for eliten, men også for lavere rangerende persongrupper.

9.2.2 'Ældre fase' 200-520/30 e.Kr.

Antallet af kystbundne pladser inden for 'ældre fase' er meget beskedent, til trods for mange indikationer på eksterne forbindelser over havet. Det siger sig selv, at dette faktum hænger sammen med, at tidens søfart ikke har sat sig varige spor på samme måde, som det senere blev tilfældet. Dens karakter kendes af samme årsag kun meget overfladisk, og der råder f.eks. uenighed om, hvem der aktivt fragtede romerske luksusgenstande over havet til deres bestemmelsessteder i Sydskandinavien. Gennem skriftlige kilder er det overleveret, at 'saksere' overfaldt de engelske kyster i 4. årh., et vidnesbyrd om at nabofolk ikke afstod fra at føre deres rofartøjer over Nordsøens sydlige del.³ Der er derfor ingen grund til at betvivle, at også nordiske både, som de kendes fra Nydam mose, har krydset

åbne farvande med folk og 'varer'. Det er blot spørgsmålet i hvor stor målestok, det er sket. Omfanget og arten af krigeriske togter over havet kan ikke anslås med rimelig sikkerhed; blot kan det konstateres, at mindre herskare fra tid til anden har gjort landgang på fremmed strand (f.eks. Ilkjær, Jouttijärvi & Andresen 1991). Om formålet alene var plyndring eller, som det er blevet foreslået, måske en ekspansionskrig for mere land, kan ikke bedømmes i alle tilfælde, men det kan slås fast, at udskibningen af de formentlig beskedne flåder i hvert fald ikke har givet sig udslag i omfattende, arkæologisk erkendelige, aktiviteter ved kysterne.

På nuværende tidspunkt er Lundeberg med de massive spor efter handel og håndværk udtryk for en nyskabelse i Danmark, hvis inspirationskilde bør søges i de germanske områder mod syd. Med udgangspunkt i Ulla Lund Hansens teori om forbindelserne mellem Skandinavien og Romerriget (Lund Hansen 1987), ville det forekomme naturligt, at Lundebergs parallelle skulle søges langs floder og kyster nord for Rhinmundingen. Det står imidlertid klart, at pladser, der har haft at gøre med handel og håndværk i dette område, er af en noget anden karakter end Lundeberg. Nævnes kan marsklokalteterne Bentumersiel og Jemgumkloster ved Ems, der må betegnes som omladepladser. De ligger ved sejlbare priele med forbindelse til en flod, og har øjensynlig været benyttet som lagerplads for landbrugsprodukter som korn og kvæg, der skulle sælges til romerne. På Bentumersiel viste udgravningerne, at området var parcelleret, og der ikke har været en almindelig agrar bebyggelse på stedet. Kun et enkelt langhus uden stald blev fundet, mens der fremkom flere staklader o.lign., samt spor efter metalforarbejdning (Brandt 1977; Schmid 1984:202ff). En anden marsklokaltet med omfattende håndværksspor er Feddersen Wierde nær Bremerhaven, der i denne periode var en 'wurt'-landsby med henved en snes gårde, heriblandt en 'høvdingegård', radialt placeret på den kunstige højning ved et sejlbart prielsystem (Haarnagel 1979).

Ej heller langs Østersøens sydkyst er endnu fremkommet lokaliteter af en karakter, der umiddelbart kan sidestilles med Lundeberg, men håndværkspladsen Jakuszowice nær Krakow i det sydlige Polen, dateret til yngre romertid, omfatter flere lighedspunkter, der er af interesse. Der er ikke fundet hustomter, og genstandsmaterialet, der bl.a. omfatter affald fra håndværksaktiviteter, er fremkommet i et kulturlag af samme karakter som ved Lundeberg. Pladsen ligger dog ikke i forbindelse med sejlbart farvand, og er kun undersøgt i begrænset omfang.⁴

Konklusioner angående maritimt orienterede pladser i 2.-5. årh. hviler på et meget spinkelt grundlag, også hvad angår forudsætningerne for udviklingen af søfarten og dens lokaliteter. Det må dog stå klart, at skibenes sødygtighed, der gjorde dem egnede til at krydse Nordsøen, og deres øgede betydning, bl.a. i militær henseende som 'troppetransport', er udtryk for den centrale plads fartøjerne må have haft, set med elitens øjne. At truslen har været alvorlig, kan bl.a. ses på de to spærringssystemer i Haderslev Fjord fra det første årti af 5. årh. (Rieck 1991), samt den formodede spærring ved Frederikssund i Roskilde Fjord fra samme tid. Anvendelse af både har været naturlig i et geografisk område som Danmark med de lange kyststrækninger og talrige øer. Men udviklingen af det klinkbyggede rofartøj er udtryk for et behov, for at kunne sejle længere end de beskyttede, kystnære områder, også i urolig sø, hvor bølgerne er blevet brudt af den høje, svungne stævn. Med denne konstruktion har man tænkt længere end fiskeri. At kunne transportere sig selv over havet har været af betydning for eliten, ikke mindst militært. Men brugen af bådene har formentlig også været forbeholdt samfundets top, som har kunnet få dem bygget og samle mandskab. Antallet af fartøjer har sandsynligvis ikke været voldsomt stort, i hvert fald ikke hvad angår de store både, der kunne krydse Østersøen, besejle Skagerrak og Nordsøen.⁵ Det betyder samtidig, at trafikken har været begrænset, og dermed har specialiserede anløbspladser kun været sporadisk anvendt med et minimalt arkæologisk materiale til følge. Den stormandsrelaterede søfart kommer i højeste grad til udtryk i forholdet mellem Gudme og Lundeberg. Førstnævnte kunne utvivlsomt have eksisteret uden en handels- og håndværksplads ved stranden få kilometer væk, mens det omvendte ikke forekommer videre sandsynligt. Forudsætningen for Lundeberg var ikke en funktion som 'importhavn' for prestige-genstande. Omfanget af indførslen af netop den varekategori var stærkt begrænset, og det er urimeligt at antage, at den trafik har kunnet afstedkomme så massive kulturlag, som var bevaret sine steder på stranden ved Lundeberg. Årsagen til pladsens etablering og funktion har snarere været jævnlige tilbagevendende begivenheder i forbindelse med "kongesædet" i Gudme, der tiltrak en større mængde mennesker, hvoraf en del ankom med båd. For de fornemmes vedkommende kan de have været ledsaget af deres personlige følge, men der må altid have været en besætning, der har kunnet sejle skibet. Blandt denne hoben mennesker har man kunnet finde villige aftagere af et varieret udbud af genstande, der i hvert fald delvist blev fremstillet på stedet af tilreisende håndværkere. Det er

en nærliggende tanke, at når en sådan 'kommers' kunne foregå i forbindelse med ét stormandsæde, har det formentlig ikke ligget andre stormænd fjernt at skabe rammerne for en lignende lokalitet i deres respektive domæne; ikke mindst hvis man accepterer Lars Jørgensens tese om opkrævning af afgifter og mulighed for andre indtægter i forbindelse med handel og håndværk (L. Jørgensen 1995a). Det er imidlertid spørgsmålet om andre har kunnet garantere freden for fremmede inden for et tilstrækkeligt stort område, og dermed sikre tilstedeværelsen af et købedygtigt publikum i et antal, der har kunnet lokke håndværkere til. Eftersøgning af sådanne pladser i nærheden af andre rige bebyggelser fra perioden er absolut en indsats værdig.

9.2.3 'Mellemfase' 520/30-680/700 e.Kr.

Fra 6.-7. årh. bliver de maritimt orienterede aktiviteter tydeligere i det arkæologiske materiale, ikke mindst p.g.a. kvindernes smykkeudstyr, der ofte findes på pladserne. Tilstedeværelsen af enkelte huse og kulturlag viser imidlertid også, at foretagsomheden har været mere omfattende, og af en anden karakter, end tidligere.

En sandsynlig forklaring på den udvikling er introduktionen af sejlet som fremdriftsmiddel på den nordiske skibstype. En håndgribelig dokumentation i form af skibsvrag med uomtvistelige spor af mast og rig savnes, men de sparsomme rester af Gredstedbro-skibet fra 7.-8. årh. anføres dog af Crumlin-Pedersen som sejlførende (Crumlin-Pedersen 1997). Derudover kan fund af sejlførende skibe fra Danmark først omtales i pluralis i 9.-10. årh. Der må imidlertid have været en periode, hvor skibskonstruktionen skulle tilpasses sejlføringen, men hvor langt et tidsrum der er tale om, er uvist. At der er tale om minimum et århundrede er rimeligt at antage (Crumlin-Pedersen 1991a), og anløbspladsernes pludselige mangfoldighed underbygger ideen om nordiske sejlskibe ved overgangen til yngre germanertid.

Den danske elites kendskab til frankisk skik og brug, som kom til udtryk i 6. årh., må have indbefattet viden om de mangeartede forbindelser, der eksisterede mellem frankerne og det sydøstlige England i denne periode (Hodges 1982a og 1989). At danske stormænd har haft kontakt til dette forum kan ikke betvivles, men arten og omfanget er diskutabelt. Forbindelserne kan have været direkte, enten i form af familiemæssige relationer eller andre allianceskabende foranstaltninger, eller indirekte gennem friserne, hvis

position som dominerende handelsfolk og søfarere i den sydlige Nordsø er tydelig allerede fra 6. årh. (Ellmers 1985:9). Meget tyder på, at friserne har varetaget en meget stor del af kontakten mellem Kontinentet og England, og denne rolle har, sammen med deres hjemstavnens geografiske placering på Jyllands dørtærskel, givetvis bragt dem i nærkontakt med i hvert fald det vestdanske område.⁶

Slægtsbånd og dynastiske forbindelser til England kan have været adgangskortet til 5.-6. årh.'s net af ruter, der - som John Hines beskriver det - anvendtes i forbindelse med "migration, trade, and the diffusion of craftsmens' skills" (Hines 1984:278). Betydningen af den skriftligt overleverede emigration fra Angel, Saksen og Jylland til det sydlige England i 5. årh. er især fra engelske forskeres side blevet kraftigt nedtonet indenfor de seneste år (f.eks. Hodges 1989:25ff). Det foreslås i stedet, at der var tale om en begrænset indvandring af personer med høj social rang, hvis indflydelse var så markant, at den kunne påvirke den indfødte befolknings smag og gravskik (Hines 1984).⁷ Uden at gå nærmere ind i diskussionen af omfanget af emigrationen, skal det blot konstateres, at indvandring af stormandsslægter fra Skandinavien til England vil være i god overensstemmelse med opfattelsen af kontakterne mellem de to områder som slægtsbaserede. Denne antagelse hænger ydermere godt sammen med, at de engelsk fremstillede glasbægre fra 6.-7. årh., der er fundet i Skandinavien (Näsman 1986:84ff), har indgået i alliancebindende gaveudveksling, medgift o.lign. Frankiske luksusgenstande kendes ligeledes fra periodens bopladser og grave i hele Skandinavien, men om der også i den forbindelse er tale om slægtsrelationer, kan ikke sandsynliggøres på samme måde som for Englands vedkommende.

Forbindelser af handelsmæssig karakter, som de gik for sig i denne fase, omfattede i Nordsøområdet brug af særlige lokaliteter, hvor transaktionerne kunne foregå. Der var tale om få, men strategisk velplacerede og stærkt kontrollerede pladser. Det er karakteristisk, at de fortsatte i den følgende fase, hvor deres blomstringstid satte ind fra omkring 680 e.Kr. og ind i 8. årh., et tidsrum hvor massevarerhandel og arealmæssigt store emporier er nøgleord.⁸ Denne udvikling er formentlig årsag til, at oplysninger om fundmaterialet fra 6.-7. årh. er så sparsomme, for dels kan det være omlejret som følge af senere aktiviteter, hvilket selvfølgelig forhindrer et detaljeret indblik i pladsens struktur, dels har pladsens funktioner i sig selv ikke afstedkommet den samme ophobning af affald og bosættelsesspor, som i 8.-9. årh.

Af lokaliteter bør nævnes Quentovic, der etableredes i 6. årh., få kilometer oppe ad floden Canche syd

for Calais (Hill *et al.* 1990), og var, i følge Richard Hodges, ved sit udgangspunkt formentlig en beskeden gateway Type A (Hodges 1989:55). Domburg ved Scheldes munding anlagdes i 6. årh. (Capelle 1976; Jankuhn 1976),⁹ mens Dorestads grundlæggelse sættes til anden halvdel af 7. årh. (van Es 1969 og 1990).¹⁰

Anløbspladser i det nordfrisiske område var i denne fase knyttet til en agrar enhed, en 'wurt', omgivet af vådområder og med adgang til havet gennem prielsystemer. Et af de få, velbelyste eksempler fra 7. årh., er Wurt Hessens ved Wilhelmshaven, hvor der fandtes fire treskibede langhuse med beboelse og stald i hver sin ende, samt en halbygning, der har været anvendt som bådehus. Fundmaterialet bestod bl.a. talrige stykker tekstil af høj kvalitet og skibsdele, hvorfor pladsen er blevet tolket som bopæl for en såkaldt "landsæssige Wanderhändler" (Haarnagel 1951; Schmid 1984:214).

Sidstnævnte eksempel adskiller sig klart fra de danske, specialiserede anløbspladser, men en del af forklaringen skal søges i de særlige topografiske forhold som det nordfrisiske område også dengang bød på. Kombinationen af den flade marsk, tidevandet og ændringer i havniveau'et tillod kun et begrænset råderum for bosættelse og landbrug, mens søvejen i bogstaveligste forstand løb forbi udenfor døren.

I modsætning til Kontinentet er engelske pladser fra 6.-7. årh. navnlig fremlagt i forbindelse med udgravninger i de nuværende byer, og indtrykket forekommer vagt. Ipswich ved floden Orwell, rummer en kerne fra 7. årh. på henved 6 ha., hvor der er fundet affaldsgruber med lokal håndopbygget keramik og importeret frankisk sortgods, samt en gravplads (Wade 1988 og 1993). Ca. 200 m øst for pladsen er fundet markgrænser, der tyder på et agrart indslag i økonomien (Wade 1993), og ret beset er det ikke muligt at bedømme arten af bebyggelsen nærmere. Det angel-saksiske London formodes, at være opstået i 7. årh. omkring The Strand, vest for den romerske bymur, i form af en beskeden gatewaylokalitet af Type A (Cowie & Whytehead 1989). Det arkæologiske materiale fra dette tidsrum er imidlertid meget sparsomt, og anføres som lokal keramik og dyreknogler. Endvidere nævnes en jordfæstegrav, C¹⁴-dateret til 630-675 e.Kr.Kal.

De maritimt orienterede lokaliteter i Nordvesteuropa fra denne fase er generelt dårligt belyst, men kan karakteriseres som pladser af beskedent omfang og med et begrænset arkæologisk materiale. Således beskrevet har de en slående lighed med danske lokaliteter fra 6.-7. årh., men mere detaljerede studier vil formentlig vise en lang række afvigelser fra dette indtryk. Alene den omstændighed, at der foreligger flere

pladser langs Roskilde Fjord med fund fra denne fase, viser, at de - i hvert fald for nogle vedkommende - må have været tildelt en anden rolle end som en fyrstes kontrollerede indfaldsvej for prestigegegenstande.

Når de specialiserede anløbspladser ikke over en kam kan forklares ud fra paralleller i den nordvesteuropæiske kulturkreds' dynamiske centrum, må blikket nødvendigvis vendes indad for at indkredse en årsags-sammenhæng.

En lokalt betinget mulighed som baggrund for opkomsten af de specialiserede anløbspladser kunne være en form for intern handel/udveksling mellem syd- og mellemskandinaviske regioner, kontakter som allerede i 2.-3. årh. kunne iagttages i forbindelse med fordelingen af romerske luksusgenstande (Lund Hansen 1987). Da de specialiserede anløbspladser tydeligvis har været udgangspunkt for mere hyppig udnyttelse af søfarten i 6.-7. årh., burde prestigevarerhandelen i givet fald være blevet suppleret med andre varegrupper end i den foregående periode, og det er der endnu ikke fundet nogen dokumentation for. Handel med landbrugsprodukter i et samfund, der altovervejende var baseret på selvforsyning med fødevarer, og uden storforbrugende, ikke-agrarer bebyggelser, kan ikke med rimelighed anføres som årsag. Særlige råvarer som f.eks. jern kunne teoretisk set være handlet, men denne mulighed finder kun sporadisk støtte i det endnu fåtallige proveniensbestemte genstandsmateriale fra relevante undersøgelser. Et eksempel er grubehus 23 fra Selsø-Vestby, dateret til 7. årh., der rummede jern af norsk oprindelse. Imidlertid fandtes øverst i fylden i samme grubehus også såkaldt 'frisket' jern, der normalt ikke forekommer før højmiddelalderen, hvorfor der må tages højde for senere forstyrrelser i grubehusfylden. Det importerede jern fra Norge kan derfor være væsentlig yngre end grubehusets opfyldningstidspunkt.¹¹ Det må i øvrigt betragtes som tvivlsomt, om handel med et enkelt produkt skulle afføde den pladsstruktur, der kan erkendes langs kysterne over store dele af det danske område. Der er endvidere flere ting, der tyder på, at jernressourcer har været omfattet af stormændenes kontrol, og derfor må antages at være udført via en enkelt eller få lokaliteter. Kontrol med jernudvindingsområder kendes bl.a. i Holland i 8.-9. årh. (Heidinga 1987:197ff), i Mälaronrådet i vendetid (Hyenstrand 1979) og i muligvis i Norge i "yngre jernalder og vikingetid" (Christophersen 1989). At et lignende forhold ligger bag placeringen af Lejre indiceres af fundet af et par store udvindingslagger, der har været anvendt som fyld sammen med brændte sten i en væggrøft til et af langhusene, der blev udgravet i 1993. Slaggerne er C¹⁴-dateret til 540-640 e.Kr.Kal.¹²

I den frankiske samfundsform, der hævdes at have haft indflydelse på udviklingen i Danmark (L. Jørgensen 1995a), indgår den "mobile" konge og hans følge, der bevæger sig mellem de gårde, han har rådighed over, for på den måde at æde og drikke sig igenem afkastet. Også andre stormænd kan i det system have haft jord langt af vejen, og man kunne forestille sig overførsel af landbrugsprodukter fra disse ejendomme til 'hovedgården' ad søvejen. Denne mulighed kan ikke afvises, men heller ikke sandsynliggøres på baggrund af det arkæologiske materiale. Det er desuden tvivlsomt, at en sådan funktion ville være af et omfang, der kunne aflæses i fundstoffet på kysterne. Forbruget skete ikke hér.

En helt anden omstændighed, som årsag til den øgede søværts aktivitet, kunne være en opprioritering af plyndringstogter. Den danske konge Hygelac's endeligt under et sådant forehavende på den frisiske kyst omkring 515 e.Kr. findes hyppigt citeret, og det er da også min opfattelse, at den type angreb meget vel kan have været en jævnligt tilbagevendende begivenhed. Plyndring har, sammen med opkrævning af afgifter og tribut, været de mest nærliggende muligheder for at tilegne sig værdier til at holde et følge og give rige gaver til allierede stormænd. Lotte Hedeager har argumenteret for, at sådanne forhold allerede var almindelige i 3.-4. årh. (Hedeager 1990), men accepteres denne opfattelse, kan man med nogen ret spørge, hvorfor det først er i 6.-7. årh., at de maritimt orienterede pladser giver sig til kende i større omfang. Fartøjerne blev jo allerede tidligere benyttet i krig, og spærringsanlæg er udtryk for en konkret trussel fra søen. Enten må "overfaldsraten" være blevet øget dramatisk i 6.-7. årh., eller også er svaret ganske enkelt, at det ikke er denne funktion, der alene har afstedkommet ændringerne i den kystbundne virksomhed. Det er i hvert fald værd at huske, at det i langt overvejende grad er kvindernes smykker, der findes på de specialiserede anløbspladser.

Udredningen af indre og ydre forhold, der kan tænkes at have spillet en rolle for udviklingen af det danske samfund i almindelighed og den maritimt orienterede sfære i særdeleshed, har ikke vist en enkelt, markant faktor, der har været udslagsgivende. Ændringen fra 'ældre fase' til 'mellemfase', hvad angår aktiviteterne på de specialiserede anløbspladser i 6.-7. årh., skal øjensynlig søges i udviklingen i Nordvesteuropa, som efter alt at dømme er blevet fulgt nøje fra andet parket i det danske område. De specialiserede anløbspladser må ses som udtryk for en stærkt øget vægtning af besejling af mere eller mindre fjerne kyster, og overtagelsen af sejlet som fremdriftsmiddel støtter denne

opfattelse. Årsagen til den stigende betydning af sejlads bør søges i politiske interesser hos eliten.

Det er imidlertid ikke en øget handel og udveksling, der har forårsaget den ændrede adfærd langs kysterne. Prestigevarer var stadig af overordnet betydning, og indførslen af fremmede genstande har formentlig ikke overskredet den volumen, som blev udvekslet i 2.-5. årh. Desuden stemmer det grundlæggende incitament for udveksling af prestigevarer, nemlig at det var forbeholdt de få, ikke overens med tilstedeværelsen af mange, relativt ensartede specialiserede anløbspladser. Ej heller en regional udveksling af ressourcer kan finde grundlag i det arkæologiske materiale.

Jeg er af den opfattelse, at det er mulighederne for at blande sig i den nordvesteuropæiske smeltedigel, der er den primære baggrund for de ændrede forhold på kystpladserne. I England herskede i denne periode en magtkamp mellem rivaliserende småkongedømmer, og i det sydengelske område ses en sammenlægning af tidligere selvstændige riger til større enheder, især med succes for de regioner, der havde tæt kontakt til frankerne (Arnold 1988:184ff; Welch 1992). Direkte indblanding i stridighederne fra danske slægtninges side er en hypotetisk mulighed, men regulære plyndringstogter til områder, der prægedes af indre splid, har alle dage været en lønsom strategi. At plyndringstogter, udgået fra det danske område, netop på dette tidspunkt forekommer sandsynlige, hænger sammen med de hjemlige, regionale magtkampe, der i lighed med forholdene i 9. årh. krævede store ressourcer og sendte tronprætendenter udenlands for kortere eller længere perioder. Den formodede øgede udfarende virksomhed havde en afsmittende effekt på de hjemlige strande. Vi må antage, at specialiserede anløbspladser i perioder af året har fungeret som boplads for et mindre udsnit af befolkningen. Det må have været mødested for skibsbesætninger, og stedet hvor bådbyggerne har konstrueret og repareret fartøjerne. Hvilken funktion kvinderne har haft forekommer imidlertid noget uklart, men smykkefundene viser utvetydigt, at de har opholdt sig på disse pladser. Tekstilt fremstilling er en nærliggende mulighed, men vævevægte i grubehuse, sikkert daterede til 6.-7. årh., er sjældne.¹³

9.2.4 'Yngre fase' (680/700-1100 e.Kr.)

I 'yngre fase' fortsatte størstedelen af de specialiserede anløbspladser, der var i brug i den foregående periode, men en ny variant dukkede op i form af enkelte større handels- og håndværkspladser.

Set i nordvesteuropæisk perspektiv var årtierne omkring år 700 tidsrummet, hvor 7. årh.'s spirende

tendenser til grundlæggende ændringer i økonomisk og politisk opfattelse af de eksterne relationer kom klart til udtryk. Opprioriteringen af fjernhandelen kan aflæses i introduktionen af lokale sølvmonter, i Frankeriget i 680'erne, og i det sydøstlige England fra omkring 700 (Hodges 1982a), ligesom den traditionelle prestigevarerhandel mistede betydning til fordel for omsætning af jævne varekategorier. Det økonomiske potentiale i afgifter af varierende slags blev af større betydning for eliten end den stærkt kontrollerede udveksling af luksusobjekter. Denne ændring kommer til udtryk i etableringen af organiserede og fysisk afgrænsede handels- og håndværkspladser. Allerede eksisterende udvekslingsbaserede lokaliteter som Dorestad, Ipswich, Quentovic, London m.fl. reorganiseredes og ekspanderede kraftigt fra begyndelsen af 8. årh., og Hamwih (Southampton) grundlagdes af Wessex' konge omkring 690 e.Kr. (Morton 1994). Også Norwich rummer fundmateriale fra 8. årh., men endnu mangler konkret viden om pladsens funktion og størrelse på dette tidspunkt (Hodges 1982a:73; Ayers 1994). Langs floderne i det nuværende Holland kendes flere nye handels- og håndværkspladser fra slutningen af 7. årh. og begyndelsen af 8. årh. Blandt disse er Medemblik ved den lille flod Middenleek, der munder ud i Ijsselmeer (Besteman 1974), Westenschouwen med en placering lig Domburghs ved Nordsøen (Hodges 1982a:74) og Rijnsburg ved Rhinen.¹⁴ Karakteristisk for en del af disse lokaliteter er parcellering på begge sider af en langsgående gade parallelt med bredden, bl.a. dokumenteret i Dorestad og Medemblik, samt i Tiel ved Linge, en biflod til Waal.¹⁵ Denne indre struktur genfindes i det nordfrisiske område på de såkaldte 'langwurt'-bebyggelser, der er typiske i marsklandet. De er altid placeret ved et prielsystems udmundning med gunstige anløbsforhold og direkte forbindelse til de store vandveje. En del af dem afviger fra de agrare wurt-landsbyer, der normalt er runde eller ovale, ved deres aflange facon omkring en langsgående gade og deres primært ikke-agrare erhverv. Har der eksisteret gårde, er de placeret perifert på wurt'en (Brandt 1985). Ældst blandt de undersøgte pladser af denne type er Hatzum og Groothusen, måske etableret så tidligt som slutningen af 7. årh., men i hvert fald eksisterende fra begyndelsen af 8. årh. De opfattes af Brandt som omladepladser for den stormandskontrollerede handel, hvor beboerne på Langwurt-lokaliteterne ikke fik den store gevinst af den handel, som de under en eller anden form deltog i. Stormændene selv boede på gårde i baglandet (Brandt 1985:305). Langwurt-bebyggelserne kunne ekspandere kontinuerligt gennem de følgende århundreder, og flere lokaliteter havde i senmiddelalderen

en retlig stilling som 'Flecken', d.v.s. midt mellem en landsby og en by. Alle langwurten omfattede i denne sene periode desuden en 'høvdingeborg', der var et vigtigt element i den politiske struktur i Østfrisland (Brandt 1985:299).

Den store betydning som handelen havde fået i Frankeriget i 8. årh., understreges af den kongelige kontrol med en lang række af de lokaliteter, der var tilknyttet handelssystemet. Opkrævning af afgifter og told var en væsentlig indtægt for de frankiske konger såvel som for kirken, der i Rhinområdet var privilegeret med en tiendedel af kronens indtægter fra f.eks. Dorestad og Medemblik. Også i England kendes privilegier på handel og afgifterne heraf til fordel for kirken (Kelly 1992).

At denne udvikling havde en afsmittende effekt på det danske område kan næppe betvivles. Den jysk baserede kongemagt, der manifesterede sig i 7.-8. årh., fik i form af Ribe etableret en handels- og håndværksplads med adgang til den lukrative Nordsøhandel. Pladsens indre struktur kan kun betegnes som en kopi af lignende lokaliteter i det frankisk dominerede område, og den sandsynliggjorte lokale udmøntning af sceattas understreger dette indtryk. Man må dog samtidig erkende, at i det omfang vi kan bedømme det, blev de strukturelle kendetegn fra Nordsøområdet ikke overført til de indre danske farvande og den vestlige Østersø. Her herskede en 'sydskandinavisk' model, der karakteriseredes af nærmest tilfældigt placerede grubehuse i de brednære områder. Hedeby Syd var en sådan plads, og da den forlagdes til det lidt nordligere beliggende bækløb, blev den ganske vist parcelleret, men med en kompakt kerne i modsætning til de langstrakte Nordsøpladser. Ligeledes var såvel Åhus I som Åhus II efter min opfattelse sådanne kerneopbyggede pladser, og i de følgende århundreder fulgtes mønstret af lokaliteter som Århus, senest omkring 900, og Sebbesund.¹⁶ Specialiserede anløbspladser af mere beskedent omfang, og med en mindre regelret indre organisation, som Strandby-Gammeltoft på Sydfyn, Aggersborg ved Limfjorden og Selsø-Vestby ved Roskilde Fjord er for små til at blive kategoriseret på lignende vis.

Hvis man ser bort fra de maritimt orienterede handels- og håndværkspladser, der har haft en massiv produktion af genstande, og samtidig udviser en form for overordnet organiseret struktur, er der ingen handelsmæssig udvikling, der synes at have været afgørende for eksistensen af de små specialiserede eller agrare anløbspladser. Den politiske udvikling med stadige magtkampe mellem kongsemner i 9. årh., virkningen af sølvstrømmens ophør i anden halvdel af

9. årh., hvor også de talrige plyndringstogter i Vesteuropa foregik, kan heller ikke siges at være klart afspejlet udenfor de politisk og økonomisk absolut vigtigste lokaliteter. Først hen mod slutningen af perioden, i 11.-12. årh., kan forandringer iagttages i form af en opgivelse af de specialiserede anløbspladser til fordel for agrare lokaliteter, der for en dels vedkommende har omfattet en stormandsgård, mens andre helt forsvinder. De gamle handels- og håndværkspladser rykkes ud af deres hidtidige rammer ved flytning af pladsens centrum til et sted i den umiddelbare nærhed, som det var tilfældet for Ribe og Århus, eller de flyttedes mere markant som Åhus II og Hedeby. Afløsningen blev de tidlige middelalderlige byer.

Denne udvikling afspejles tilsyneladende i skibsfundene af nordisk type. Det er i hvert fald ganske påfaldende, at vrage fra yngre jernalder frem til 10. årh. er fåtallige i forhold til vrage fra 11. årh. og senere (Crumlin-Pedersen 1997, tabel 5.1). Selv i havnen i Hedeby, der har fungeret siden 8. årh., er skibsfundene fra 11. årh., og tendensen kan følges over hele Danmark, ikke mindst i lyset af de nytilkomne fund fra Roskilde havn.¹⁷ Fraværet af skibe fra 6.-10. årh. kan ikke forklares ved ændringer i havniveau, der eventuelt skulle have efterladt dem på tørt land, hvorved de er gået til grunde. Havspejlet er snarere steget i 11.-12. årh., og vrage fra dette tidsrum er relativt hyppige. Det kan naturligvis være tilfældighedernes spil, der er årsag til dette misforhold, men set i forhold til samfundsudviklingen, tegner et andet billede sig. Mængden af skibe synes ganske enkelt øget radikalt i takt med, at den middelalderlige samfundsstruktur holdt sit indtog, bl.a. omfattende kystbaserede bydannelser. Det er fra samme tidsrum, at der foreligger dokumentation for en variation i skibstyperne, der viser en egentlig udspecialisering af fartøjer til forskellige formål, en udvikling der er affødt af et øget behov for transport til søs. En intensivning af skibsfarten på dette tidspunkt giver stof til eftertanke i forhold til den søbårne handels betydning før 11. årh. Billedet af talrige fragtskibe, der i yngre jernalder gennempløjede farvandene omkring Danmark, må revideres, og omfanget af handelen tilsvarende reduceres.

9.3 Organisation og politisk-økonomisk betydning

En gradvis intensivning af den maritime sfæres politiske og økonomiske betydning på Gotland i vikingetid menes afspejlet i det forhold, at antallet af handelsrelaterede havne falder jo nærmere man kommer tidlig middelalder, for til sidst kun at omfatte Visby

(Carlsson 1991). En lignende udvikling har ikke kunnet erkendes omkring Roskilde Fjord, en omstændighed der formentlig vil vise sig gældende for det øvrige Danmark. Mængden af specialiserede anløbspladser falder ikke jo nærmere år 1100 man kommer, snarere tværtimod, og der er en udpræget grad af kontinuitet i anvendelsen af kystpladserne fra deres fremkomst i 6.-7. årh. til 11.-12. årh. Strukturen synes permanent, og kunne afspejle en velkonsolideret elite, hvis domæner i århundreder har været relativt fikserede. Et alternativ er dog, at flertallet af de specialiserede anløbspladser ikke har været påvirkede af ændringer i magtbalancen i samfundets top, fordi denne lokalitets-type ikke har været afgørende i den sammenhæng.

I 6.-7. årh. var det prestigevarerudveksling, der var årsag til forbindelserne mellem fjernereliggende områder, og, som det flere gange er fremhævet i det foregående, var kontrol med denne trafik af afgørende betydning for opretholdelse af magten. Jeg antager, at det ikke har været selve ankomsten af et fartøj med prestigegegenstande til en stormands anløbsplads, der har været benyttet som lejlighed til at samles fra nær og fjern. Med andre ord har det ikke været selve importsituationen, der har sat sig varige arkæologiske spor på stranden.¹⁸ Anløbspladserne må have koncentreret deres funktioner om andre former for togter.

Fra 8. årh. ændrede de ny handelsmæssige strømninger forholdene radikalt, og det fremgår klart, at eliten i Nordvesteuropa lagde større vægt på afgifterne af omsætningen end på erhvervelse af prestigevarer. Jo flere handelsfolk og håndværkere man kunne tiltrække, jo bedre gik forretningen. Denne filosofi kopieredes i det danske område, men det står klart, at det kun var enkelte lokaliteter, der fungerede på denne måde. Det var med andre ord formålstjenligt at samle aktiviteterne på få pladser, for at opnå den optimale kontrol og kunne yde den nødvendige beskyttelse.

Disse næsten middelalderlige forhold fik øjensynlig ingen indflydelse på størstedelen af de specialiserede anløbspladser. Det er ikke ensbetydende med, at de ikke har været vigtige som havne for elitens skibe, men snarere at deres politiske og økonomiske betydning har været af sekundær karakter i forhold til handels- og håndværkspladser som Ribe og Hedeby, der har kunnet bidrage med massive indtægter i form af afgifter, told o.lign. Langt den overvejende del af de specialiserede anløbspladser ville kunne fungere uagtet hvilken vej magtens vinde blæste. Selvom en stormand ikke magtede at håndhæve suveræniteten over et stort område, har han haft gavn af de muligheder, der lå i søfarten. Hertil kommer de øvrige grupper af velstående bønder, som formodes at have kunnet sætte skibe i søen, og derfor havde brug for en anløbsplads.

Et forsøg på at klarlægge en eventuel overordnet organisation bag de maritimt orienterede lokaliteter må tage sit udgangspunkt i den samfundsstruktur, der har hersket i et givet område på et givet tidspunkt. Med andre ord skal det være overvejende sandsynligt, at den maritimt orienterede sfære kan have været underlagt overordnede krav og betingelser af en karakter, der har kunnet betyde et indgreb i de specialiserede anløbspladseres etablering, funktion og udvikling. En sådan situation har formentlig gjort sig gældende for en del af den maritime sfære siden 2. årh. e.Kr., men for perioden 200-520/30 e.Kr. er det arkæologiske grundlag endnu for spinkelt til yderligere diskussion, end den der allerede er fremført.

I 6.-12. årh. e.Kr. er materialet lidt bredere, og vil kunne danne basis for en vurdering af de specialiserede anløbspladseres relationer til den herskende magtstruktur. Jeg har tidligere foreslået en opdeling af kystpladserne i tre grupper ud fra deres kompleksitet (Ulriksen 1990 og 1994). En sådan klassificering er selvsagt forbundet med stor usikkerhed. Først og fremmest er kildegrundlaget spinkelt, både hvad angår mængden af kendte lokaliteter og antallet af undersøgte kvadratmeter på dem. En kvalitativ og kvantitativ bedømmelse af genstandsmaterialet bør indgå i overvejelserne, men der er tale om et meget uensartet grundlag p.g.a. bevaringsforhold, størrelsen af udgravningen o.s.v. Iltfattige, uforstyrrede kulturlag giver den største detaljeringsgrad, men sådanne betingelser findes kun i begrænset omfang. De er imidlertid af stor betydning for fastlæggelsen af antallet af forskellige håndværk, da forekomsten af affald fra f.eks. kammager, skomager og trædrejer er stærkt afhængigt af gunstige bevaringsforhold. Endvidere er det af stor betydning, at materialet fastlægges i sikker kronologisk sammenhæng, hvorved det kan påvises, at en række aktiviteter er sket på samme tid.

De maritimt orienterede lokaliteters indre struktur synes at rumme en mulighed for at sandsynliggøre en overordnet styring af enkelte pladser, men også i den forbindelse må konklusioner tages med forbehold. F.eks. kræver en eftersøgning af en ydre fysisk afgrænsning af en plads i form af en grøft eller hegn mulighed for at udstrække udgravningen over større arealer, og spor af parcelgrænser kan i vidt omfang være forsvundet i dyrkede områder eller på anden måde forstyrrede områder. Ligeledes kan dokumentationen af en pladsstruktur, som den er fremlagt for Sebbesunds vedkommende, kræve en meget omfattende udgravningsindsats.

En skelnen mellem lokaliteter med eller uden bygninger er vanskelig al den stund, at nedpløjning og andre forstyrrelser kan have fjernet sporene. Desuden

er forskellen mellem et enkelt eller 40 dårligt daterede grubehuse næsten uden betydning, når man betænker det lange tidsrum på op til 5-600 år, som mange af lokaliteterne har fungeret indenfor. Problemet kan eksemplificeres med Sønderø. Her er påvist et enkelt grubehus, men selvom det ikke var blevet fundet, ville pladsen ikke have givet et fundamentalt anderledes indtryk, der kunne berøre tolkningen af dens funktion. Det er klart, at forekomsten af bygninger indicerer et længerevarende ophold, men dermed følger ikke automatisk, at der har været en overordnet styring med i spillet.

Et forsøg på en opdeling af de maritimt orienterede pladser på baggrund af deres indre struktur er gjort nedenfor. Det er væsentligt at bemærke, at opdelingen kun gælder for 'yngre fase'. I 6.-7. årh. kendes i realiteten kun lokaliteter fra kategori 3.

- 1) Store, parcellerede, gerne fysisk afgrænsede, lokaliteter med massive spor efter håndværk og handel, og som primært har været orienteret mod internationale kontakter. Disse pladser var placeret på grænsen af 'byherrens', d.v.s. kongens, område, hvor forbindelser til fjernhandelens ruter har passeret. Eksempler: Hedeby og Ribe.
- 2) Lokaliteter af regional betydning, der har været omfattet af en indre struktur, der tyder på en vis overordnet styring af forholdene. Disse pladser var placeret i trafikale knudepunkter, der har forbundet større landområder med hinanden. Eksempel: Sebbesund.
- 3) Størsteparten af lokaliteterne findes i denne kategori, som karakteriseres ved lidt håndværksspor og af og til med en beskedne bebyggelse. Eksempler: Selsø-Vestby, Strandby-Gammeltoft.
- 4) Særlige pladser af strategisk betydning i form af vagtstationer eller flådehavne. Eksempler: Aggersborg, Lynæs.

Pladser under kategori 1 har været anlagt og kontrolleret af en kongemagt af overregional betydning. Pladser under kategori 2 må forventes at have haft kongelig bevågenhed for at undgå konkurrence til kategori 1-pladserne, men har formentlig været under kontrol af en magtfuld stormand, der kunne garantere freden på kongens vegne. Pladser under kategori 3 har været 'fri' for en generel indblanding fra kongemagten. Hvad angår kategori 4 har der utvivlsomt været en kongelig finger med i spillet ved Aggersborg i slutningen af 10. årh., ligesom det har været tilfældet for den plads, der må findes i forbindelse med Kanhavekanalen på Samsø. Lynæs er som omladeplads og vagtstation mere at regne for en lokal plads, og kan i

princippet være kontrolleret af en magtfuld stormand.¹⁹

Den oplagte svaghed ved denne indfaldsvinkel er, at mangler de organisatoriske træk, er der tydeligvis store problemer med at henføre nogle lokaliteter til en bestemt kategori. Det er f.eks. vanskeligt at placere Åhus I og II indenfor de angivne rammer, da det ikke er helt klart, i hvor høj grad man skal opfatte dem som organiserede efter en fastlagt plan. Strukturelt bør de henføres til kategori 2, men der skal nok være nogen, der vil hævde, at de hører til under kategori 1 på baggrund af genstandsfundene. Hvad angår Århus er tilstedeværelsen af halvkredsvolden årsag til at pladsen dels kan indlemmes under kategori 1, dels kategori 4. De arealmæssigt meget begrænsede undersøgelser har dog endnu ikke bidraget med et materiale, der hæver pladsen over mindre lokaliteter som Vester Egesborg eller Selsø-Vestby. Hvad kategori 2 angår er Sebbesund nævnt som eksempel på en lokalitet af regional betydning, men da udgravningsresultaterne endnu ikke er færdigbehandlede og fremlagt, kan meget nyt komme frem. Det bliver f.eks. interessant at se, hvorvidt det kan fastslås, at inddelingen af pladsen i grubehusområde og håndværksområde kan opretholdes gennem hele dens funktionstid, eller om det kun er gældende for højdepunktet i 11. årh. Hvis ikke, er der i realiteten ingen dokumentation for denne pladskategori tidligere end 1000-årene i det forhåndenværende materiale. Under kategori 3 og 4 figurerer majoriteten af de kendte pladser.

Suppleres den organisatoriske indfaldsvinkel med en vurdering af håndværkenes betydning, underbygges den opstillede inddeling af pladserne, også selvom man tager højde for, at kategori 1-pladserne, Ribe og Hedeby, begge har meget gunstige bevaringsforhold.

9.4 Anløbspladsernes udvikling og anvendelse

Anløbspladsernes funktion og kronologi er blevet indgående diskuteret i de foregående kapitler, og der skal i det følgende blot gøres opmærksom på en række problemer vedrørende deres anvendelse og udvikling.

Anløbspladserne i Sydsandinavien udviser for størstedelens vedkommende et temmelig ensartet indtryk fra 6. årh. til 11. årh. Eventuelle ændringer i deres anvendelse,²⁰ og mulige passive perioder, kan kun påvises i begrænset omfang, og med stor dateringsmæssig usikkerhed. Keramikens ringe kronologiske værdi i 6.-10. årh. er et hovedproblem, og kun i meget få tilfælde forekommer de daterbare metalsager i sikker forbindelse med huskonstruktioner og andre

funktionsbestemte anlæg. Et bedre kronologisk grundlag kunne være medvirkende til at få fastlagt pladsernes indre udvikling i form af fysiske forskydninger af aktivitetsområdet eller en eventuel tidsmæssig forskel i udøvelsen af de påviste håndværk. Et eksempel er tekstilfremstillingen, der kan dokumenteres på adskillige af de specialiserede anløbspladser. Accepteres tolkningen af vævehytterne som udtryk for sejlfremstilling, ville det af hensyn til sejlets introduktion på det nordiske skib, være interessant at få fastslået, om der eventuelt var en sådan aktivitet allerede i 6.-7. årh. Det ville i givet fald være en oplagt forklaring på det ændrede arkæologiske materiale, der findes på kysterne i forhold til 'ældre fase'. Kan det omvendt godtgøres, at vævehytterne først er et fænomen, der optræder i 8. årh., ville den anførte overgang fra 'mellemfase' til 'yngre fase' også komme til udtryk for de små anløbspladser vedkommende, som den kan godtgøres for de organiserede lokaliteter. Sammenfattende må det konstateres, at de gennemgående - og arkæologisk påviselige - ændringer skete i 6.-7. årh., hvor de små, specialiserede anløbspladser dukkede op, og i 11.-12. årh., hvor de reorganiseredes eller blev opgivet.

Som et væsentligt punkt i diskussionen af de maritimt orienterede pladser anvendelse, er spørgsmålet om graden af bosættelse, der kan forbindes med dem. Det er min opfattelse, at der ikke har været tale om helårlig beboelse, bortset fra de tilfælde, hvor der har været agrare enheder tilknyttet eller på de største handels- og håndværkspladser fra 9.-10. årh. i form af Hedeby. Der er intet, der taler for, at grubehusene har været permanent beboede året rundt, en opfattelse der finder støtte i fund af fiskeknogler, der peger på aktiviteter i forår og sommermånederne.²¹ Fundmaterialet fra flertallet af kystpladserne lader ane, at de har været benyttet i kortere eller længere perioder, formentlig i forbindelse med årligt tilbagevendende begivenheder. Det er umuligt at konstatere, hvorvidt der har været tale om dage, uger eller måneder, men de steder, hvor der har været rejst grubehuse, er det troligt, at det ikke blot har været for en kort bemærkning. Tilstedeværelsen af kværnsten på visse pladser peger på, at der i hvert fald til tider har været tale om ophold over længere perioder, hvor medbragt 'proviant' ikke har været den rette løsning.

Jeg finder det rimeligt at antage, at pladserne har været benyttet jævnlige i sommerhalvåret, begyndende med klargøring af skibene og afsluttende med aftakling og optagning af dem. Om der mellem disse sæsonmæssige yderpunkter har været tale om et sammenhængende ophold på kysten gennem sommeren,

kan hverken be- eller afkræftes endegyldigt. Vævehytterne taler for en sådan situation, mens de formodede besøg af vandrehåndværkere ikke nødvendigvis har fordret tilstedeværelse af et lokalt befolkningsselement samtidig. Mere detaljerede studier af knoglemateriale og makrofossilanalyser vil muligvis kunne bidrage med oplysninger i den retning.

De handelsmæssige aspekter for de specialiserede anløbspladser er et punkt, der henligger i en lidt dunkel belysning. Som det er fremgået af kapitel 8, er det uhyre svært med sikkerhed at fastslå selve transaktionen. Det er håndværkernes affald og visse kategorier af fremmede genstande, der kan identificeres, men handel og håndværk er ikke nødvendigvis to sider af samme sag. Håndværkere, og især de højt specialiserede af slagsen, har naturligt hørt hjemme i forbindelse med de samfundsgrupper, der kunne honorere deres særlige evner. De har kun i begrænset omfang fungeret som selvstændige producenter af genstande til handelsmæssig omsætning. Det er overvejende min opfattelse, at handel som udgangspunkt for de specialiserede anløbspladser ikke må overvurderes, men det skal afslutningsvis understreges, at vanskelighederne med at påvise handel i det arkæologiske materiale gør standpunktet problematisk at dokumentere.²²

9.5 Anløbspladser og oplandets bebyggelser

Ser man bort fra de største handels- og håndværkspladser med markante produktionsspor, er inventaret på de øvrige anløbspladser ikke væsensforskelligt fra, hvad man kan finde i oplandets agrare bebyggelse. Der kan forekomme samme typer keramik, smykker og håndværk begge steder; kun bygningstyperne divergerer. Landsbyerne var generelt trukket væk fra kysterne, ikke bare i 6.-11. årh., det var i høj grad også tilfældet i middelalderen (Porsmose 1996).²³ Det er dog klart, at de maritimt orienterede aktiviteter ikke skal betragtes som løsrevet fra det agrare samfund, men derimod i høj grad opfattes som en integreret del heraf. Den overvejende part af de specialiserede anløbspladser har primært fungeret for og i kraft af landsbyerne, og kun en særlig gruppe pladser, som Lynæs og Baes Banke repræsenterer, har fungeret fysisk isoleret fra et agrart bagland i umiddelbar nærhed.

De agrare anløbspladser, d.v.s. gårdsenheder placeret ved et velegnet anløbssted, kan findes langs åerne og, i særlige tilfælde, ved kysterne. De kystbundne gårde har formentlig kun eksisteret, hvor farvandet har været meget velbeskyttet, eller hvor et indre pres

på ressourcerne har tvunget befolkningen til at udnytte kystbundne arealer på samme måde som baglandet. Gershøj ved Roskilde Fjord er et eksempel på førstnævnte forhold, mens Dalgård og Nederby på hhv. Mors og Fur formentlig skylder deres kystbundne placering en fuld udnyttelse af begrænsede ressourcer, som mindre øer har budt på.²⁴

Til trods for - eller netop på grund af - en tæt sammenvævning af det maritime og agrare miljø, kunne oplandsanalysen fra området omkring Roskilde Fjord af forskellige årsager ikke bibringe noget klart billede af en eventuel påvirkning af oplandets bebyggelser som følge af tilstedeværelsen af en specialiseret anløbsplads på kysten. En forventning om afgrænsede koncentrationer af importgenstande og "souvenirs", må skuffes. "Maritime" aspekter i et bopladsmateriale ses overvejende i form af marine fiskeknogler, og dét er udnyttelsen af en ressource, der påviseligt ikke har været betinget af en specialiseret anløbsplads.

Med Gudme-Lundeborgkomplekset som forbillede kan man vende dette ræsonnement en halv omgang, og benytte oplandets rige, centrale bebyggelse som udgangspunkt for eftersøgningen af en kystlokalitet. Det er imidlertid ingen naturlov, at centralplads og anløbsplads har ligget i kortest mulige afstand fra hinanden. Transaktioner, specielt med henblik på fyrstens egen husholdning og forbrug, kan meget vel tænkes at have gået for sig i nogen afstand fra hans gård.²⁵ F.eks. kunne Lynæs have tjent dette formål i forhold til Lejre.

9.6 Bydannelsens konsekvenser

Opgivelsen eller reorganiseringen af de specialiserede anløbspladser i 11.-12. årh. hænger sammen med de ændringer, der kan spores i samfundsstrukturen generelt på dette tidspunkt. For handels- og håndværkspladsernes vedkommende er det klarlagt, at de omlægges eller flyttes, og giver plads for de tidlige middelalderlige byer.

Det er interessant at bemærke, at mens de væsentlige handels- og håndværkspladser som Hedeby, Ribe og Århus i 10. årh. karakteriseredes af en befæstning, var 11.-12. årh.'s bydannelser ubeskyttede. Hvad angår bebyggelsens udseende er den de fleste steder vanskelig at fastslå karakteren af, men i Hedeby var der tale om små parceller med mindre huse, mens der i nyanlægningen Lund, der vel at mærke ikke er kystbaseret, øjensynlig opførtes langhuse på større grundstykker af mere landsbylignende snit (Andrén 1976). De tidlige middelalderlige bydannelser er udtryk for en anden organisation, og til dels en anden

funktion, end hvad der var gældende for 8.-10. årh.'s handels- og håndværkspladser, der ikke sjældent i litteraturen ses omtalt som "tidlige byer" eller "præurbane". Modsætningen består bl.a. i, at de ældste tidlige middelalderlige byer, som de er defineret af Anders Andrén, i deres spæde start ikke udgjorde en enhed, men bestod af adskillige kerner, bedømt ud fra antallet af kirker (Andrén 1985). Anders Andrén har beskrevet disse forhold som en landsbylignende struktur, selvom bebyggelsesgraden var højere end i landsbyerne (Andrén 1985:41ff). Hvad angår funktionsforskelle, har Erland Porsmose påpeget, at mens 8.-11. årh.'s handels- og håndværkspladser primært dyrkede fjernhandelsforbindelser, var de højmiddelalderlige byer orienteret mod lokal handel (Porsmose 1996). Hvorvidt det også har været gældende i 11.-12. årh. er mildt sagt uklart, men Anders Andrén har fremhævet, at handel var af sekundær betydning for de ældste bydannelser i forhold til deres funktion som samlingssted for den agrare overskudsproduktion. I princippet er der således tale om "stabelpladser", i hvert fald i første halvdel af 11. årh. (Brumfiel & Earle 1987; Christophersen 1989). Fra anden halvdel af 11. årh. mener Andrén at kunne se en ændret bebyggelsesstruktur i byerne i form af gavlhuse langs gader og torveplads, hvorved de adskilte sig fra landbebyggelsen (Andrén 1985:77ff). Medvirkende til at understrege den nye situation i denne fase, er en klar tendens til, at det er skibe fra den seneste vikingetid og middelalderen, der findes langs de danske kyster. Yngre jernalders fartøjer er sjældne, og i øvrigt stærkt fragmenterede, når de endelig forekommer.

Bruddet med 8.-10. årh.'s struktur fik også betydning for de øvrige specialiserede anløbspladser. Det er meget påfaldende, at strukturelt ukomplicerede lokaliteter med en variation af funktioner tilsyneladende havde en mission gennem flere århundreder side om side med f.eks. Ribe, Sebbesund og Hedeby, men så snart de tidlige middelalderlige byer havde fået fodfæste, forsvandt grundlaget også for de mindre pladser, der primært havde lokal betydning. Årsagen skal søges i den grundlæggende ændring i magtstrukturen, der skete med etableringen af en kongelig overhøjhed. Stormændene placerede sig fysisk tæt på kongemagtens administrative centre i form af en gård i byerne. Det er ikke ensbetydende med, at de efterfølgende udelukkende håndterede deres søværts forbindelser herfra, men snarere at de kystbaserede byer overtog de funktioner, der satte sig arkæologisk erkendelige spor. Som det er fremgået, er der ingen belæg for at antage, at det allerede på dette tidspunkt var byernes eneret på handel, der kan have været udslagsgivende, hvilket

støttes af den omstændighed, at privilegier og retlige tvister herom først blev almindelige i 14. årh. (Porsmose 1996:44). Der er snarere tale om, at de ny centre med kongemagt, kirke og stormænd i skøn forening har udgjort afsætningsgrundlaget for en lang række af håndværkere, der naturligt så en fordel i at søge disse ny lokaliteter. De steder hvor stormændenes hovedgårde rykkedes ud til kysten på tomten for en ældre specialiseret anløbsplads, kan det ikke erkendes, hvorvidt den maritimt orienterede funktion fortsatte på samme måde som tidligere, fordi genstandsmaterialet stort set er ens i det agrare og maritime miljø. Det ser dog ud til, at finere og specialiseret håndværk ikke havde nogen fremtid i landsbymiljøet i tidlig middelalder, men blev tiltrukket af det købedygtige publikum i byerne, hvor stormænd og handelsfolk samlede. Fortsat stormandskontrolleret udskibning af landbrugsprodukter over egne havne har utvivlsomt gået for sig, men det har øjensynlig ikke afsat spor i kystlandskabet (Busck 1991).

10 · Perspektivering

Studiet af søfartens lokaliteter er i sin vorden, og fremtidens forskning i emnet har rige muligheder for at finde nye indfaldsvinkler at betragte problemkomplekset fra.

Som det klart er fremgået af de foregående sider, har udgangspunktet for undersøgelsen af anløbspladser været landsiden, mens det våde element ikke er blevet inddraget systematisk. Vragfund ud for kysten, som f.eks. forekommer ved Lynæs og Roskilde, kunne have været en primær indfaldsvinkel, men en systematisk eftersøgning af skibe og andre maritimt relaterede fundgrupper på havbunden kompliceres netop af det forhold, at det er under vandet. Der er samtidig tale om en ganske bekostelig form for arkæologi med et udgiftsniveau, der rækker langt ud over hvad et lokalmuseum normalt kan kapere, hvad enten der er tale om dykkerundersøgelser eller geotekniske sonderingsmetoder.

Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at man skal ignorere submarine fundforekomster. Det i sagens natur af interesse at undersøge havbunden ud for en anløbsplads, men for størstedelen af pladsernes vedkommende vil der formentlig kun være ganske få spor at erkende i stranden, der er under stadig dannelse og nedbrydning. Således er der endnu kun få håndgribelige fund fra "reden" ud for Lundeby, der dog har haft et markant aktivitetsniveau gennem flere hundrede år. Forhold som i Hedeby hører antagelig udelukkende pladser af denne kategori og alder til, mens mindre lokaliteter ikke har haft anløbsbroer, hvor omkring tabte genstande ville kunne koncentrerres og genfindes i intakte lag.

Ny viden om besejling og bebyggelse skal primært søges i kystlandskabet. Det er gennem undersøgelser af anløbspladserne, at skibsruterne og søfartens karakter vil kunne udledes. Blandt de indfaldsvinkler, der bør prioriteres højt, er naturvidenskabelige analyser af forskellig karakter. Det blev i forbindelse med Selsø-Vestby og Lynæs forsøgt at aflure eksterne kontakter ved at vedbestemme trækul, der i teorien kunne stamme fra tønder eller andet af eksotiske træarter.

Selvom det ikke fik et positivt udfald, kan metoden vise sig at have interessante perspektiver.

Et andet væsentligt spørgsmål er havspejlsændringerne. Der er intet, der tyder på, at de kystbaserede anløbspladser gennem yngre jernalder har flyttet sig i forhold til en stigende eller vigende strandlinie, men den nordiske skibstype taget i betragtning, har udsving på 1 m været af stor betydning for besejlingen i de mere grunde dele af de indre danske farvande. Hvorledes strandforskydningskurven mere præcis har taget sig ud i det relevante tidsrum er endnu et åbent spørgsmål. Det er derfor af største betydning, at der i forbindelse med udgravninger af anløbspladser foretages undersøgelser, der sigter mod at afklare spørgsmålet om vandstanden i det aktuelle farvand, hvad enten der er tale om kyst eller vandløb. Selvom man ikke direkte kan aflæse havniveau'et på et givet tidspunkt vil der eventuelt kunne iagttages en forsumpning af vådområder i tilknytning til lokaliteten og - i heldige tilfælde - de brednære dele af selve bebyggelsen.

I realiteten står vi på nuværende tidspunkt i en situation, der er parallel til bebyggelsesarkæologiens for 25 år siden. Der er taget hul på anløbspladserne, men vores viden om variation, struktur, antal og indbyrdes relationer bygger endnu på et forsvindende lille antal udgravninger. Skal der opnås en større viden om dette aspekt af forhistorien, er større og målrettede udgravninger helt nødvendige. Der er en tendens til, at kysterne har opnået en øget bevågenhed fra fagligt hold, og der vil utvivlsomt fremkomme adskillige, hidtil ukendte, kystbaserede pladser fra jernalderen i de kommende år. På hvilken måde vil fremtiden vise.

Indtil videre har det været karakteristisk, at en stor del af anløbspladserne findes tilfældigt. F.eks. blev Strandby-Gammeltoft opdaget i forbindelse med arkæologiske undersøgelser af en neolitisk gravhøj, Selsø-Vestby gav sig til kende som tuer i en kornmark p.g.a. en ekstraordinært tør forsommer og Sebbesund blev fundet af et par detektorfolk, der havde

kastet deres kærlighed på marken neden for Skt. Nikolaj Bjerg. Den lokaliseringmetode, der er blevet benyttet i forbindelse med nærværende undersøgelse, vil i mange tilfælde være praktisk at benytte, men selv et enkelt fund på en kystnær mark kan vise sig som et godt udgangspunkt. Opdagelsen af lokaliteten ved Næs på Sydsjælland er sket på denne måde. Indtil 1996 forelå der en enkelt fibel fra yngre germanertid, men en detektorafsøgning viste, at der var meget mere at finde. I 1997 er der påbegyndt en større udgravning af pladsen, som både omfatter talrige grubehuse og flere små, treskibede huse fra yngre germanertid og vikingetid.¹

Men ligeså vigtigt som at finde nye anløbspladser er det at øge kendskabet til det aktuelle bagland til en given lokalitet. Oplandsanalyser er af stor betydning for tolkningen af kystaktiviteter, og som det er fremgået, er selv et arkæologisk aktivt område som egnen omkring Roskilde Fjord stadig meget mangelfuldt, hvad angår vores kendskab til bebyggelser. F.eks. kan en mere indgående beskrivelse af forholdet mellem Lejre og fjorden ikke gennemføres på det foreliggende grundlag. Der mangler dels et klart indtryk af bebyggelserne omkring "kongsgården", dels har den nærliggende Isefjord ikke været genstand for undersøgelser, der kunne belyse den oplagte mulighed for, at Lejre har benyttet sig af begge fjordsystemer. I dette snævre perspektiv er Roskildes position i 11. årh. ligeledes et af de områder, der kunne trænge til ny oplysninger. Hidtil er det i 'højbyen' omkring domkirken, der har bidraget med konkret dokumentation for aktiviteter i perioden, mens undersøgelserne i det fjordnære område stadig præges af et uklart skær. Udgravningerne i Byparken har ikke på overbevisende måde dokumenteret tilstedeværelsen af en travl og velbesøgt havn, og mulighederne for en målrettet forskningsindsats er begrænsede i det i vore dage tæt bebyggede kvarter, hvor 'Vindeboder' har ligget. Det skal dog bemærkes, at Roskilde Museum i 1996-97 har foretaget - og vil fortsætte - udgravninger flere steder i den brednære zone, der forhåbentlig vil give nye oplysninger om 11.-12. årh.'s havneområde.²

Fremtidige undersøgelsesområder

Anløbspladserne omkring Roskilde Fjord viste en overraskende stor variation for et snævert geografisk område, men stort set alle lokaliteter kan finde paralleller andre steder i landet. Det er dog givet, at der ikke kan være tale om, at alle de typer af anløbspladser, der har eksisteret i yngre jernalder, er blevet beskrevet i det foregående. Det siger sig selv, at pladser på andre kysttyper end de relativt velbeskyttede fjorde, kan tage

sig anderledes ud, både hvad angår topografisk placering, struktur og genstandsmateriale.

Oplagte områder til ny undersøgelser af anløbspladser findes snart sagt ved alle kyster i Danmark. En naturlig udbygning af undersøgelserne omkring Roskilde Fjord burde ske ved at inddrage Isefjord. Den har ligget indenfor "Lejrekongernes" interessesfære, og udmærker sig ved talrige anløbssteder langs de fligede kyster, i de mindre fjorde og vige ligesom besejlingsforholdene er knap så problematiske som i Roskilde Fjord. Hertil kommer Orø, der i sit navn overleverer en vagtstation, og selv om navnets alder ikke kendes,³ er undersøgelser på øen særdeles perspektivrige.

Der kan desuden nævnes to besejlingsmæssigt meget centrale områder i hver sin ende af landet, hvor man med fordel kunne iværksætte målrettede og langsigtede undersøgelser.

Storstrømmen og de tilstødende sunde mellem Sjælland, Møn og Falster fremstår som korridor for forbindelsen fra Skåne og Øresund mod syd til Smålandshavet og Tyskland. Flere steder langs disse farvande tyder arkæologiske fund og stednavne på, at dette forhold var gældende i 6.-12. årh. Her tænkes ikke mindst på skattefund og løsfund langs Falsters nordkyst, værftet ved Fribrødre å, stednavnene Stege og Vordingborg og omtalen af Ulvshale på en midtsvensk runesten. Hertil kommer anløbspladserne Vester Egesborg og Næs på Sjælland, der ikke ligger med direkte forbindelse til Storstrømmen, men med adgang til Smålandshavet.

Det andet område er Limfjorden, der kendetegnes af to vidt forskellige farvandstyper. Mod øst er det nærmest flodagtig med enkelte småøer og holme, mens det mod vest er fliget med fjorde, vige og næs, samt større og mindre øer. Der kendes allerede på nuværende tidspunkt en del kystbaserede lokaliteter i Limfjordens vestlige del, men nye pladser øst for Aggersborg viser gode muligheder for, gennem en samlet indsats, at opnå et klarere billede af farvandets betydning som kontaktåre mellem Nordsøen og de indre danske farvande.

Et punkt, der ikke er blevet behandlet til fulde i det foregående, er anløbspladser langs vore vandløb. Et betydeligt problem er at rekonstruere de naturlige betingelser for en given å, hvilket er nødvendigt for at vurdere, hvorvidt den har været sejlbar eller ej. Afgørende for vandmængden er klimatiske forhold, men nedbør og højere havniveau er ikke nødvendigvis ensbetydende med bedre sejlmuligheder.⁴ De sumpearealer langs åerne vil i mange tilfælde blive mere vidtstrakte, ligesom meandringer fortsat har været et væsentligt kendetegn for vandløbene. Forsøg på at

“gøre åerne sejlbare” ved at formode, at havspejlet var 1-2 m højere end i vore dage, og antage at det har øget åernes vanddybde og bredde tilsvarende, er uden værdi i et bredere perspektiv. Noget tyder på, at neotektonik kan være udslagsgivende for meget lokale forandringer af strandlinien, ligesom den kronologiske horisont absolut ikke må glemmes. Højere vandstand i 11. årh. er ikke ensbetydende med, at den var lige så høj eller højere i f.eks. 10. årh. Konklusioner på baggrund af andre besejlingsforhold end i vore dage bør underbygges af naturvidenskabelige undersøgelser, der kan sandsynliggøre opfattelsen.

Spekulationer over åernes sejlbarhed kan afhjælpes ved at undersøge bebyggelsesspor ved deres bredder. Et eksempel er Toftegård i Valløby, der ligger lidt over 2 km oppe ad Tryggevælde å på Østsjælland. Her har Køge Museum foretaget en prøvegravning, der viste, at der i vestbrinken var faskiner, hugspåner, østersøkeramik m.m., og på marken bagved er der konstateret bebyggelsesspor fra yngre jernalder (Tornbjerg 1996). Et andet eksempel er Ladby, ca. 10 km oppe ad Suså på Sydsjælland. Navnet betyder “byen med ladepladsen” (B. Jørgensen 1994), og man kan godt tillade sig at konkludere, at hertil har man på et tidspunkt kunnet “sejle op ad åen”. I 6. årh. gravlagdes en person med en forgyldt ligearmet fibel og en forgyldt “bøjlefibula, beslægtet med rygknappfibrerne (E0)” (Ørsnes 1966:254) i en stensat kiste nedgravet i en grusbank med udsigt over ådalen (Albrechtsen 1951:245). I 1997 er der desuden fundet foden af et glasbæger fra 4.-5. årh. i umiddelbar nærhed af graven. I landsbyen var, i hvert fald i 12. årh., en hovedgård ejet af den rige Bodilsen-slægt, der ved store donationer formåede at skabe grundlaget for Skt. Peders kloster i Næstved. Ved Ladby var åen i 1861 10-20 m bred, og løbet fra Næstved hertil var uden snævre meandringer. Få hundrede meter længere opstrøms fra Ladby blev den kraftigere slynget, og har dermed været vanskeligere fremkommelig. At der har eksisteret en anløbsplads under en eller anden form i vikingetid og tidlig middelalder kan sandsynliggøres med udgangspunkt i stednavnet, og stedet synes allerede i 6. årh. at have været beboet af folk med en høj social position (Ørsnes 1966). At trække en direkte linie mellem disse to, temmelig forskellige udsagn, er for vidtgående, men Ladby er et oplagt eksempel på, at anløbspladser også skal søges i andre sammenhænge end kysterne. En undersøgelse af området ved Ladby vil være af stor betydning af hensyn til de strukturelle definitioner, der er fremlagt i nærværende sammenhæng.

Som altid er en langsigtet målsætning og tilsvarende længerevarende indsats af stor betydning for udfaldet

af undersøgelser, og det gælder naturligvis også for anløbspladser. En målrettet indsats på linie med det hedengangne ‘Bopladsudvalg’ under Statens Humanistiske Forskningsråd ville være velkommen, men synes ikke at ligge lige for. Der er ikke fra centralt hold initiativer, der prioriterer dette forskningsområde særlig højt, hvilket kan forekomme påfaldende i en tid, hvor der tilføres tocifrede millionbeløb af offentlige forskningsmidler til marinarkæologien. Til gengæld har lokalmuseerne været sig problematikken bevidst, og ikke mindst på Fyn og Sjælland er der foretaget flere undersøgelser inden for de seneste år. Det er øjensynlig fra den kant, at landvindingerne vil blive gjort i de kommende år.